

ЧЕРНИШОВ Г.М.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ФІНАНСОВОГО ШАХРАЙСТВА В ІНВЕСТИЦІЙНО-БУДІВЕЛЬНІЙ СФЕРІ

У статті розглядаються теоретичні та методологічні основи дослідження фінансового шахрайства в інвестиційно-будівельній сфері. Надається структурно-правова характеристика інвестиційно-будівельної сфери як об'єкта криминологічного вивчення.

Ключові слова: *інвестиції, будівництво, інвестиційно-будівельна сфера, шахрайство, фінансове шахрайство.*

В статье рассматриваются теоретические и методологические основы исследования финансового мошенничества в инвестиционно-строительной сфере. Предоставляется структурно-правовая характеристика инвестиционно-строительной сферы как объекта криминологического изучения.

Ключевые слова: *инвестиции, строительство, инвестиционно-строительная сфера, мошенничество, финансовое мошенничество.*

The article deals with theoretical and methodological basics of research of financial fraud in investment and construction sphere. The author provides structural and legal characteristics of investment and construction sphere as of the object of criminological research.

Key words: *investments, construction, investment and construction sphere, fraud, financial fraud.*

Вступ. В умовах побудови правової та демократичної держави важливим є захист законних інтересів осіб від протиправних посягань. Проголошений курс інтеграції до Європейського співтовариства вимагає забезпечення правопорядку у сфері господарювання та стабільного розвитку фінансової системи. Приведення національної економіки у відповідність до світових стандартів, що забезпечить її конкурентоспроможність на ринках Європи, є одним з основних завдань інститутів державної влади. Так, відповідно до положень Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», схваленої Указом Президента України № 5/2015 від 12 січня 2015 року, Україна має стати державою з сильною економікою та з передовими інноваціями. Для цього необхідно відновити макроекономічну стабільність, забезпечити стійке зростання економіки екологічно не виснажливим способом, створити сприятливі умови для ведення господарської діяльності та прозору податкову систему. Середньостроковою метою подальших реформ у цій сфері є створення сприятливого середовища для ведення бізнесу, розвитку малого і середнього підприємництва, залучення інвестицій, спрощення міжнародної торгівлі та підвищення ефективності ринку праці [1].

У сучасних кримінальних реаліях, в умовах складної криминогенної ситуації в країні потребує вдосконалення практика попередження проявів злочинної активності. Розвиток ринкових відносин, різке зростання тіньового сектору економіки, великий рівень корупції зумовили зміни у структурі злочинності. Так, шахрайство набуває економічних форм, проникаючи у різні галузі господарювання та фінансів. Використання сучасних технологій обману, економічна спрямованість, кримінальна професіоналізація, організованість, корупційні зв'язки, збільшення доходності від незаконної діяльності, висока латентність дають змогу говорити про якісну зміну шахрайства та появу злочинного феномену, що іменується фінансовим шахрайством.

Актуальність теми статті зумовлена великою суспільною небезпекою, яку становить тінізація інвестиційно-будівельних відносин.

За оцінками міжнародних експертів прибутки фінансових шахраїв посідають друге місце після наркобізнесу [2, с. 3]. Висока латентність зазначених правопорушень підриває ефективність запобіжної діяльності правоохоронних органів та контролюючих суб'єктів. Порушення принципу невідворотності кримінальної відповідальності призводить до самодетермінації дій злочинців.

Основою покращення інвестиційного клімату нашої країни та залучення інвестицій, у тому числі іноземних, є прозорість фінансових операцій, мінімізація корупційних та шахрайських проявів у економічних відносинах.

Дослідження злочинності в інвестиційно-будівельній сфері ґрунтується на працях вітчизняних та зарубіжних учених у галузі кримінального права, кримінології, криміналістики, економічної теорії та фінансів.

Теоретичною основою дослідження фінансового шахрайства в інвестиційно-будівельній сфері стали праці таких видатних учених, як П.П. Андрушко, Л.І. Аркуша, О.М. Бандурка, А.М. Бойко, В.В. Голина, Н.О. Гуророва, І.М. Даньшин, А.І. Долгова, О.М. Джуза, В.М. Дрьомін, А.П. Закалюк, А.Ф. Зелінський, О.Г. Кальман, В.В. Лунєєв, В.М. Попович, Є.Л. Стрельцов, В.Я. Тацій, В.О. Туляков, С.С. Чернявський, та інших фахівців із кримінального права, кримінології та криміналістики.

Постановка завдання. Метою статті є визначення теоретичних та методологічних основ дослідження фінансового шахрайства в інвестиційно-будівельній сфері, предметної сутності та основних ознак фінансового шахрайства, структурно-правова характеристика інвестиційно-будівельної сфери як об'єкта кримінологічного вивчення.

Результати дослідження. Вивчення злочинності в інвестиційно-будівельній сфері доцільно розпочати з аналізу стану наукової розробленості зазначеної проблеми. Вивченню криміналістичних особливостей розслідування фінансового шахрайства присвячено докторську дисертацію С.С. Чернявського «Теоретичні та практичні основи методики розслідування фінансового шахрайства» (2010 р.) [2]. У цьому ж році автором було опубліковано монографію «Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування». Зазначена робота присвячена криміналістичному вивченню фінансового шахрайства без аналізу його проявів у будівництві. Робота складається із п'яти розділів, які присвячені вивченню феномену фінансового шахрайства, криміналістичному аналізу, розслідуванню, виявленню та розкриттю фінансового шахрайства [3].

В Україні у 2009 році вийшов навчально-практичний посібник С.С. Чернявського та А.В. Микитчика «Розслідування шахрайств у сфері фінансування будівництва житла». Робота складається з шести розділів, що присвячені характеристиці загальних тенденцій криміналізації ринку будівництва житла в Україні, аналізу правовідносин у сфері фінансування будівництва житла, кримінально-правовій та криміналістичній характеристиці шахрайств у сфері фінансування будівництва житла та іншим питанням [4].

Також слід звернути увагу на дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність – І.М. Попової «Розслідування шахрайств, пов'язаних із залученням коштів громадян на будівництво житла» (2011 р.) [5].

Фінансове та економічне шахрайство, організоване шахрайство та шахрайство у сфері будівництва житла у кримінально-правовому, криміналістичному та кримінологічному аспектах також були предметом досліджень зарубіжних авторів: С. Альбрехта (W. Steve Albrecht), Дж. Вернца (Gerald W. Wernz), І.В. Ільїна, О.Г. Карповича, Д.Ю. Левшица, Н.Ю. Макарової, О.М. Розіна, Д.О. Теплової, Т. Уільямса (Timothy L. Williams) [6; 7; 8; 9; 10]. Роботи цих науковців мають беззаперечну дослідницьку цінність та важливе значення у вивченні фінансового шахрайства в інвестиційно-будівельній сфері. Однак вони були проведені з урахуванням зарубіжного законодавства та криміногенної ситуації і присвячені проявам фінансового шахрайства у різних сферах (банківська, страхова, будівельна тощо).

Друге, з чого варто розпочати аналіз злочинів у інвестиційно-будівельній сфері, – це визначення об'єкта дослідження, тобто відносин, що становлять зміст категорії «інвестиційно-будівельна сфера».

Вагомий внесок у дослідження інвестиційного процесу в ринкових умовах внесли С.Л. Брю, Л. Дж. Гітман, Дж. М. Кейнс, К.Р. Макконнелл, М. Марковіч, М. Міллер, Ф. Модільяні, М. Портер, І. Фішер, В. Шарп. Проблематика регулювання будівельних відносин в Україні, здійснення інвестиційної діяльності у цій сфері розглядається у працях таких дослідників, як А.В. Воробйов, Н.О. Доценко-Білоус, О.О. Квасницька, М.В. Лукашина, Т.Ф. Сидорченко та ін.

Розвиток форм інвестиційної діяльності зумовлений формуванням ринкових відносин в економіці України [11, с. 6]. Інвестиційний процес є невід'ємним складником господарської ді-

яльності. Будівництво не є винятком. У сучасних умовах розвиток будівництва неможливий без використання інвестицій. Світові та регіональні масштаби будівельної діяльності характеризуються стрімким розвитком галузі, що виражається у появі різних за функціональним спрямуванням будівель та споруд, використанні складних архітектурних рішень, новітніх будівельних технологій та матеріалів, забудові раніше непридатних територій, забезпеченні їх усіма необхідними комунікаціями тощо. Досить високим залишається попит на будівництво об'єктів житлової нерухомості різних цінних категорій: від економ-класу до елітного житла преміум-класу.

Термін «інвестиції» походить від латинського *invest* – вкладати. Чинне законодавство України визначає інвестиції як всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток (доход) або досягається соціальний ефект. Інвестиційною діяльністю є сукупність практичних дій громадян, юридичних осіб і держави щодо реалізації інвестицій [12].

Варто звернути увагу на неоднакове визначення інвестицій та інвестиційної діяльності, що надаються в літературі. Як зазначає Т.В. Майорова, поняття «інвестиції» є занадто всебічним, щоб дати йому єдине та вичерпне визначення. У різних розділах економічної науки та різних галузях практичної діяльності його тлумачення має свої особливості [13, с. 4].

Т.Г. Касьяненко звертає увагу на неоднакове визначення цього поняття у західній науковій літературі [14, с. 9]:

– інвестиція (*investment*) – збільшення обсягу функціонуючого в економічній системі капіталу, тобто запропонованої кількості засобів виробництва, створеного людьми (Е. Дж. Долан, Д. Ліндсей);

– інвестиція (*investment*) – витрати на виробництво і накопичення засобів виробництва та збільшення матеріальних запасів (К.Р. Макконнелл, С.Л. Брю).

Підсумовуючи думки вчених щодо змісту категорії «інвестиції», можна виокремити такі основні підходи до її визначення:

1) макроекономічне визначення. Інвестиції – це частина валового внутрішнього продукту, яка не спожита у поточному періоді та забезпечує приріст капіталу в економіці країни у майбутньому;

2) мікроекономічне визначення. Інвестиції – це процес створення нового капіталу;

3) фінансове визначення. Інвестиції – це придбання реальних чи фінансових активів з метою отримання прибутку; активи, що вкладаються в господарську діяльність з метою отримання доходу.

Будівельна галузь – одна із пріоритетних галузей економіки, яка має велике соціальне значення. Без ґрунтовного аналізу особливостей розвитку будівельної сфери, правових, організаційних та інших чинників, що призводять до тінізації зазначених відносин, неможливо усунути наявні недоліки та створити законодавчу систему, яка б забезпечила ефективний розвиток будівництва в Україні.

Варто звернути увагу на те, що «будівництво» – широка категорія, яка містить у собі різні галузі та об'єкти як кінцевий результат будівельної діяльності.

Залежно від виду робіт надаються різні визначення будівництва. У національному законодавстві України використовуються такі визначення поняття «будівництво»:

1) будівництво – спорудження нового об'єкта, реконструкція, розширення, добудова, реставрація і ремонт об'єктів, виконання монтажних робіт [15];

2) будівництво – повний комплекс діяльності щодо спорудження атомної станції (АС) [16];

3) будівництво – спорудження нових систем транспортування нафти та газу або будь-якої нової частини Міждержавної системи транспортування нафти та газу [17].

Міжнародна організація праці у Рекомендації щодо безпеки та гігієни праці у будівництві № 175 від 20 червня 1988 р. зазначає, що термін «будівництво» охоплює [18]:

1) будівельні роботи, зокрема земляні роботи і спорудження, конструктивні зміни, реставраційні роботи, капітальний і поточний ремонт (куди входять чистка й пофарбування) та знесення усіх видів будинків чи будівель;

2) цивільне будівництво, куди входять земляні роботи і спорудження, конструктивні зміни, капітальний і поточний ремонт та знесення, наприклад, аеропортів, доків, гаваней, внутрішніх водних шляхів, гребель, захисних споруд на берегах річок і морів поблизу зон обвалів, автомобільних доріг і шосе, залізниць, мостів, тунелів, віадуків та об'єктів, пов'язаних із наданням послуг, таких як комунікації, дренаж, каналізація, водопостачання й енергопостачання;

3) монтаж та демонтаж будов і конструкцій з елементів заводського виробництва, а також виробництво збірних елементів на будівельному майданчику.

Виходячи із сутнісного значення терміну, будівництво можна розглядати:

- 1) як галузь економіки, що має соціально-культурну та промислову спрямованість;
- 2) як вид економічної діяльності відповідно до Класифікації видів економічної діяльності (КВЕД), що містить у собі будівництво будівель, споруд та спеціалізовані будівельні роботи;
- 3) як галузь матеріального виробництва, що спрямована на створення об'єктів будівництва виробничого та невиробничого призначення;
- 4) як галузь народного господарства;
- 5) як процес створення будівельних об'єктів. У цьому значенні будівництво фактично збігається із будівельним роботами.

Залежно від виду будівельних об'єктів можна виокремити такі галузі будівництва, як:

- промислове будівництво (підприємства, фабрики, заводи, склади);
- транспортне будівництво (автомобільні дороги та залізничні шляхи, мости, тунелі тощо);
- цивільне будівництво (об'єкти житлової нерухомості та об'єкти державного і громадського призначення: навчальні заклади, музеї, будівлі органів влади та місцевого самоврядування тощо);
- гідротехнічне та гідромеліоративне будівництво (канали, водосховища, дамби, системи поливу тощо);
- сільськогосподарське будівництво (об'єкти сільського господарства, наприклад ферми);
- військове будівництво (об'єкти військового призначення, захисні спорудження);
- комерційне будівництво (торговельні комплекси).

Введення у науковий обіг поняття фінансового шахрайства зумовлено необхідністю системного аналізу цього явища, розкриття його основних сутнісних характеристик. Зіставляти категорії «шахрайство» та «фінансове шахрайство» потрібно як рід та вид. Шахрайство – стала форма кримінальної активності, що відома з давніх часів. Стрімкі глобалізаційні зміни, розвиток ринкової економіки, світової торгівлі, підприємницької активності, комп'ютеризація фінансових операцій, поява безготівкових форм розрахунків тощо привели до якісної зміни шахрайства, його професіоналізації та організованості. Трансформації зазнала технологія обману як спосіб заволодіння майном.

Шахрайство все більше набуває організованих та економічних форм, проникаючи у різні галузі господарювання та фінансів. Економічні прояви шахрайства зросли в кількісному та якісному плані. Як слушно зазначає І.В. Ільїн, якісна трансформація, підвищення рівня організованості економічного шахрайства характеризує його як симбіоз організованої та економічної злочинності [7, с. 3]. Це дає змогу говорити про існування двох форм шахрайства: так званого традиційного та фінансового. Фінансове шахрайство – явище, що динамічно розвивається та поширюється на нові сфери суспільних відносин.

Фінансове шахрайство в інвестиційно-будівельній сфері слід розглядати в контексті аналізу тіньової економіки та економічної злочинності. За інформацією Міжнародного центру перспективних досліджень (МЦПД) обсяги тіньової економіки України фіксуються на рівні 20–50% ВВП та є свідченням існування відтворювальної системи тіньових економічних відносин [19].

Галуззю з найвищим рівнем тінізації економіки у розвинутих країнах традиційно вважають будівництво. Зокрема, за оцінками Ф. Шнайдера, у країнах ЄС рівень тінізації цієї галузі становить близько 33% ВВП при середньому рівні тінізації економіки майже 20% [20, с. 5].

Складність дослідження фінансового шахрайства в інвестиційно-будівельній сфері полягає у відсутності офіційних статистичних показників цих злочинів. Беручи до уваги високий рівень латентності правопорушень, що вчиняються у цій сфері, доцільним є аналіз не тільки матеріалів правоохоронної практики, але й альтернативних джерел інформації: проведення контент-аналізу повідомлень у засобах масової інформації, включаючи інтернет-ресурси, узагальнення матеріалів, зібраних громадськими організаціями, тощо.

Необхідною умовою попередження фінансового шахрайства в інвестиційно-будівельній сфері є дослідження особливостей його детермінації, тобто причин та умов криміналізації зазначених відносин.

Висновки. Будівництво – важлива галузь національної економіки. У ринкових умовах нормальний розвиток будівельної діяльності неможливий без залучення інвестицій. Фінансове шахрайство в інвестиційно-будівельній сфері потрібно досліджувати в контексті вивчення тіньової економіки та економічної злочинності. Характеристика кримінологічних показників цього різновиду злочинності, його детермінант та визначення основних напрямків запобігання повинні ґрунтуватись на всебічному вивченні досліджуваного явища.

Список використаних джерел:

1. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12 січня 2015 року №5/2015 [Електронний ресурс] // Офіційне Інтернет-представництво Президента України. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/18688.html>
2. Чернявський С.С. Теоретичні та практичні основи методики розслідування фінансового шахрайства: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09 / С.С. Чернявський; Нац. акад. внутрішніх справ. – К., 2010. – 36 с.
3. Чернявський С.С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування : монографія / С.С. Чернявський. – Київ : Хай-Тек Прес, 2010. – 624 с.
4. Чернявський С.С. Розслідування шахрайств у сфері фінансування будівництва житла : навч.-практ. посіб. / С.С. Чернявський, А.В. Микитчик ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – Київ : Хай-Тек Прес, 2009. – 167 с.
5. Попова І.М. Розслідування шахрайств, пов'язаних із залученням коштів громадян на будівництво житла : дис. канд. юрид. наук : 12.00.09 / Інна Миколаївна Попова; Нац. акад. внутр. справ. – Київ, 2011. – 250 с.
6. Альбрехт С. Мошенничество. Луч света на темные стороны бизнеса / У. Стив Альбрехт, Джеральд У. Венц, Тимоти Л. Уильямс; перев. с англ. А. Рапопорт. – СПб: Питер, 1995. – 400 с.
7. Ильин И.В. Теоретические основы борьбы с мошенничеством, совершаемым в экономической сфере (уголовно-правовые и криминологические проблемы): автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Ильин Игорь Вячеславович. – Москва, 2011. – 58 с.
8. Ильин И.В. Виктимологическая профилактика экономического мошенничества : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 [Електронний ресурс] / Ильин Игорь Вячеславович; Нижегородский юридический институт. – Нижний Новгород, 2000. – 21 с. – Режим доступу: <http://lawtheses.com/viktimologicheskaya-profilaktika-ekonomicheskogo-moshennichestva>
9. Карпович О.Г. Актуальные уголовно-правовые проблемы борьбы с финансовым мошенничеством: монография / О.Г. Карпович. – Москва : ЮНИТИ-ДАНА; Москва : Закон и право, 2011. – 271 с.
10. Теплова Д.О. Криминологическая характеристика и предупреждение организованного мошенничества: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Дарья Олеговна Теплова. – Москва, 2014. – 248 с.
11. Сазонец І.Л., Федорова В.А. Інвестування. Підручник. – К. : Центр учбової літератури. – 2011. – 312 с.
12. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18 вересня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 47. – ст. 646
13. Майорова Т.В. Інвестиційна діяльність: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / [Т.В. Майорова]. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 472 с.
14. Касьяненко Т.Г. Инвестиции: учеб. пособие / Т.Г. Касьяненко, Г.А. Маховикова. – М.: Эксмо. – 2009. – 240 с.
15. Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 18 «Будівельні контракти»: Наказ міністерства фінансів України від 28 квітня 2001 р. // Офіційний вісник України. – 2001. – № 21. – ст. 965.
16. Про затвердження Загальних положень безпеки атомних станцій: Наказ Державного комітету ядерного регулювання України від 19 листопада 2007 р. № 162 [Електронний ресурс] // Сайт Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0056-08/page>
17. Рамкова угода про інституційні засади створення міждержавних систем транспортування нафти та газу: Рагіфікована Законом України N 2231-III (2231-14) від 18 січня 2001 р. [Електронний ресурс] // Сайт Законодавство України. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/998_777
18. Рекомендація щодо безпеки та гігієни праці у будівництві N 175 м. Женева, 20 червня 1988 року [Електронний ресурс] // Сайт Законодавство України. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_094
19. Тіньова економіка в Україні: причини та шляхи подолання [Електронний ресурс] / А. Бочі, В. Поворозник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://icps.com.ua/assets/uploads/files/t_novaekonom_kaukra_ni.pdf
20. Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрямки подолання. Аналітична доповідь / За ред. к.е.н, с.н.с., Заслуженого економіста України Я.А. Жаліла. – К. : НІСД, 2011. – 31 с.